

Момчил МАРИНОВ (Национален парк-музей „Шипка-Бузлуджа”)

ТЕНДЕНЦИИ В БЪЛГАРСКОТО РОЗОПРОИЗВОДСТВО В КРАЯ НА XIX ВЕК (1878–1899)

THE TRENDS OF THE BULGARIAN ROSE PRODUCTION AT THE END OF THE 19TH CENTURY (1878–1899)

The after-liberation Balkan economies set out to the modernization. The economy of Principality of Bulgaria and Eastern Rumelia (until 1885) run also into difficulties in the attempts at adaptation to the new conditions.

The rose-growing is one of the Bulgaria's visiting-cards for the foreign consumers. The trends, which are characteristic of the branch in the first two decades after the Liberation (1878), present the complicated combination between the attempts at innovations and the stable tradition. The achievements of the Bulgarian rose-growing are presented with comparatively successful innovation politics.

Main problems for the Bulgarian rose-oil trade are the struggle with the falsification and the insufficient development of the labor specialization.

Key words: Bulgarian rose-oil trade, modernization, Principality of Bulgaria, Eastern Rumelia

През първите две следосвобожденски десетилетия селското стопанство става основният отрасъл в икономиката на Княжество България. В сравнителен балкански план то не се отличава съществено от това на съседните държави, скоро освободени от турска власт.

В частност структурата на растениевъдната продукция на страната не се изменя значително в сравнение с доосвобожденския период¹. Все още използването на земята се извършва с почти примитивни средства, $\frac{3}{4}$ от засятата и засадена земя се падат на зърнените храни, а през 1897 г. угарите и естествените ливади заемат общо 32,3% от обработваемата земя, което далеч надвишава този дял в напредналите страни (Стопанска 1981: 231–232).

Като цяло през 80-те и 90-те години на XIX век произведенията на растениевъдството регистрират спад на цените под ударите на европейската аграрна криза (започнала от 1873 г.). Сериозен проблем остава и ниското равнище на производителността на труда като неизбежна последица от голямата раздробеност на селскостопанското производство в страната и слабата техническа осигуреност на преобладаващото число от стопанствата².

Неудовлетворението, че икономическият прогрес на България след 1878 г. не отговаря на възможностите и очакванията, е изразено в публикациите още на съвременните анализатори (Попов 1907: 209-245). Един от авторитетните ни следосвобожденски икономисти е озадачен, че българският селянин работи средно едва 120 дни в годината, което наред с всичко друго е указание за стряскаща скрита безработица (Яблански 1901: 227).

Тези слабости, обусловени безспорно и от ред обективни причини извън обсега на българските управници и производители, се дължат и на липсата сред българския предосвобожденски елит на ясно виждане за стопанските основи, на които ще се постави държавата. Възрожденската ни интелигенция съсредоточава усилията си основно към проблеми от културно-просветно естество, към борбата за независима църква и към въпроса за политическото освобождение. Интересът към стопанската проблематика „все още е спорадичен, любителски и издържан по-скоро в наивно-романтичен, отколкото в прагматичен дух” (Пенчев 2008: 49-50).

След 1893 г. разоряването на бедни и средни селяни, започнало след Освобождението, вече не е така масово както в предходното десетилетие и броят на разорените земеделски стопани (включително изселващите се турци – земеделски стопани) се оказва по-малък от броя на новосъздадените по линията на наследствените делби самостоятелни стопанства. За 1893 – 1900 г. се наблюдава (макар и) слабо увеличаване на общия брой на земеделските стопанства (Стопанска ... 1981: 227).³

За съжаление съвсем оправдана е негативната констатация, че сред общите характеристики на този първостепенен за държавата отрасъл са екстензивното развитие, примитивното техническо ниво, липсата на свободни капитали, недостатъчните и неефективни държавни мерки за насърчаването на модернизацията и т.н. (Пенчев 2008: 58)

Розопроизводството е основен поминък на стопаните в строго определен ареал. Освен в районите на Казанлък и Карлово, добили национална и международна известност с продукцията си, опити за насаждане на маслодайната роза с променлив успех са правени и в други части на страната. Към 1840 г. са засадени няколко декара с розови градини край гр. Елена, към 1870 г. в гр. Трявна, а към 1890 г. в Царева ливада, Габровско. Опити за производство се правят и в с. Стоб, Дупнишко, както и във Врачанско, но студените зими унищожават розовите храсти. Втората причина, поради която в Северна България – Севлиево, Тревненско, Еленско, не се задържат розовите градини, е липсата на опит на селяните в преваряването на цвета. За целта производителите от тези места викат майстори маслари от Розовата долина, най-вече от казанлъшките села. Това обаче оскъпява розовото масло и те постепенно се отказват да го произвеждат.

През 1906 г. в България има 22 розопроизводителни околии с 210 общини. През 1921 г. розово масло се произвежда в 10 околии със 170 общини. През

1940-те години остават 6 околии, като 80% от произвеждания продукт се получава в Розовата долина (Зарев 1996: 29).

В землището на с. Енина, Казанлъшко през 1878 г. розовите градини са около 500 дка, до 1883 г. те нарастват на 690 дка, до 1890 г. – на 1 390 дка, до 1899 г. – на 1 512 дка, а през 1905 г. засадените с рози площи нарастват на 2 405 дка. (Зарев 1996: 43). Като цяло (но и с някои значителни уговорки) това се отнася и за другите села в Казанлъшка, Карловска, Новозагорска околия и др.

Ситуацията в българското розопроизводство дава основания на някои автори да отчитат „втора голяма вълна” от късните 1880-те години до „пикът на всички времена” през 1906 г. („първата вълна” обхваща периода от края на 1840-те до края на 1860-те години) (Palarait 2000: 557).

Ръстът на добива е облагодетелстван от увеличаването на обработваемата земя, макар и това да е още по-валидно за предосвобожденските десетилетия. В първите години след Освободителната руско-турска война 1877–1878 г. картината е нееднозначна. В някои места Освобождението довежда до ограничен растеж. Другаде – например в планинския район на Копривщица – розопроизводството регистрира изключителен упадък в резултат на нехайството и липсата на качествен труд. В началото на 80-те години розовите градини са изоставени и превърнати в ниви и ливади. Като цяло през „източно-румелийския” период (1879–1885 г.) в търговията с розово масло се наблюдава значителна несигурност.

Все пак от края на 1880-те години розовата култура се възстановява като стабилни пазарни условия. Постепенно индустрията с розово масло се разширява необезпокоявана от външна конкуренция. Това някога трудоемко производство, в което „най-голямата грижа” е отглеждането, напредва интензивно технически – поне на фона на положението в другите земеделски отрасли. От 1889 г. се наблюдава, че редовете между насажденията са разширени с цел заместване на човешкия труд в почвообработката с технически. Наред с тази системна промяна обаче има и признаци на екстензивни методи. Твърде дискуссионен е въпроса за изместването на червената роза от по-некачествената и изтощаваша почвата бяла роза, чиито главни достойнства са издръжливостта и по-малко необходимите грижи при култивирането. Това дава основание на един от участниците в конференция на розопроизводителите през 1906 г. да обърне внимание, че „промяната на червена в бяла роза води до „понижаване на интензивността”⁴.

Редовна статистика за обработваемите площи с розови насаждения започва да се обнародва едва от 1887 г., като и данните до 1892 г. не са съвсем сигурни. Това затруднява цялостния анализ, но все пак данните са достатъчни за определянето поне на основните характеристики в бранша.

Липсата на достатъчно паричен кредит за производителите води до утвърждаването на „зеленичарството”, превърнало се в изключително затормозяваща практика за самите тях. Розопроизводителите, които през зимата вземат срещу полученото розово масло различни суми „на зелено”, трябва да се издължат през

май и юни (Зарев 1996: 79). Така мнозина попадат в „омагьосан кръг“ на перманентна липса на свободни парични средства.⁵

Сериозен проблем остава и непрекъснатото фалшифициране на розовото масло, което прави международните пазари изключително предпазливи. През 1887 г. официално е забранено внасянето на „терешето“ – гераниевото масло (*Geranium-oleum*), добивано от индрише и приемащо аромата на розовото масло, увеличавайки същевременно количеството му.⁶ Гераниевото масло обаче продължава да се внася по контрабандни пътища, като повишава цената си. Представители на розотърговците обясняват, че главната причина за фалшифицирането е ниската цена на розовото масло на международния пазар, която не компенсирала високите разходи в страната. Положението допълнително се усложнява от наличието на прекупваческа практика, ограничаваша още повече чистия произход на маслото.

Проблемът с фалшификацията се оказва твърде дълбок. „Розовото масло – пише един анализатор – днес за днес не може да се продава нигде в чисто състояние, а всякога премесено с повече или по-малко терше, защото още не е намерено специфическо средство за познаване присъствието на тершето в него, а още по-малко и за количествено определяне на тершето в него.“ (Атанасов 1897: 103) За излизане от положението се чуват все повече гласове, настояващи за отмяна на закона за внос на тереше от 1887 г., нанесъл толкова поражения на реномето на българското розово масло в чужбина.

Това обаче не се оказва лесно. Основателни са опасенията, че „ако със създаването на закона против тершето се е направило грешка, то с неговото несполучливо отменяне може да се стори двойна грешка, която може да нанесе неизлечима рана на розовата ни индустрия. Без съмнение чужденците конкуренти на нашите търговци и на розовата ни индустрия няма да пропуснат да не експлоатират най-безбожно случая, ако отмениме закона против терешето“ (Райков 1897: 281). Така въпросът за фалшифицирането на маслото остава висящ.

До 1904 г. първенството по засадени площи с розови градини в България се държи от Казанлъшка околия. Построяването на няколко модерни розоварни в Карловския район подпомага увеличаването на розовите градини там. От 1905 г. до 1940-те години Карлово постепенно измества Казанлък в количествените показатели на розопроизводството.

За периода 1896–1900 г. дельт на розовото масло в българския износ е 3,7%.⁷ Този процент съвсем не е толкова малък по значение, колкото изглежда, с оглед утвърдената структура на експорта на Княжество България.

Розовата вода също остава износен артикул. Главният експорт е за Турция, като по-малки количества са предназначени за Франция и Англия. От Цариград българската розова вода достига до пазарите в Близкия и Средния Изток. През периода 1896–1905 г. за Турция се изнасят 96,7% от цялото изнесено количество розова вода, 1,9% за Франция, 1% за Англия и по-малко от 1% за други страни. Стойността на изнесените количества обаче след бърз първоначален ръст бележи

тенденции към спад; през 1886 г. е за 20 750 лв., през 1891 г. – 30 280 лв., през 1895 г. – 25 588 лв., през 1900 г. – 11 053 лв. Намалването на износа на розова вода за Османската империя след 1895 г. се дължи на обстоятелството, че от засадените розови градини в Мала Азия също започват да се произвеждат известни количества розово масло и вода (Зарев 1996: 79).

С основаването на Българската земеделска банка (22. XII. 1903 г.) се създават условия за изграждането и подготвянето на кооперативни дружества и в розопроизводството. Въпреки че стартът им се оказва труден и съпътстван с много скептицизъм те се нареждат сред знаците на едно успешно започнало и развило се стопанско десетилетие.

Розопроизводството, като част от селското стопанство на България непосредствено след Освобождението, носи почти всички присъщи недостатъци, проблеми и устойчива консервативност, без да се забравят разбира се и белезите, даващи основание за оптимизъм. Извоюваната възможност за насоченост към външни пазари предоставя шансове за модернизация и „свервяване на часовника“, които макар и бавно и непоследователно използвани, обезпечават особената позиция на „розовата индустрия“ в българската икономика.

БЕЛЕЖКИ

¹ Забележително изключение на тази констатация е намаляването на относителния дял на лозята поради широкото разпространение на филосексера; намалява и площта на черничевите градини поради появата на болестта по копринените буби.

² Крачка напред е организирането към двата „образцови“ държавни чифлика край гр. Русе и в с. Садово (Пловдивско) на курсове по лозарство, овощарство, градинарство и др., прераствали през 1894 г. в държавни практически земеделски училища.

³ Независимо от тази известна стабилизация към края на 1890-те години по оценка на министъра на земеделието Иван Евстатиев Гешов селяните дължат на лихварите около 91 млн. лв.

⁴ „В миналото – заявява този производител, – хората са полагали повече усилия в оглеждането на розите, тогава животновъдството е било по-развито, така че розопроизводителите са разполагали с достатъчно тор за розовите градини, които не са били толкова слаби като днес.“ Мнението му е подкрепено от друг участник, който също критикува недостатъчното торене и слабото използване на изкуствени торове. (Palarait, M. Ibidem, p. 560.).

⁵ Според някои данни има случаи, когато лихвите на заемите, взети от розопроизводителите, варират между 20 – 100%.

⁶ Недостатък на закона от 1887 г., че той преследва изключително вноса на тереше „в чисто състояние“, но не и „като употребено във фалшификацията“. Така отслабва силата на тази законова мярка, което води до появата на предложения за отмяната ѝ.

⁷ Спрямо 71% на относителното тегло на зърнените храни, 10,7% на животновъдните произведения и живия добитък, 3,7% на кожите и грубите вълнени платове и др. Вж.: *Стопанска история на България 681–1981*, С., 1981, с.247.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Атанасов 1897: Атанасов, В. Розовото ни масло – въпрос на денят. – Списание на Българското икономическо дружество (СпБИД), кн. 2-3.

Зарев 1996: Зарев, К. История на българското розопроизводство. Издателство Вион, Пловдив.

Пенчев 2008: Пенчев, П. Д. Полемично за икономическите последици от руско-турската Освободителна война (1877–1878г.). – Исторически преглед, кн. 3-4.

Попов 1907: Попов, К. Поглед върху икономическото развитие на България. – СпБИД, кн. 4-5

Райков 1897: Райков, П. Н. По повод стагиите на г-да Я. Чакалов и В. Атанасов против закона за тершето. – СпБИД, кн. 6-7.

Стопанска история на България 681–1981 1981: Стопанска история на България 681-1981. Държавно издателство Наука и изкуство, С.

Яблански 1901: Яблански, Д. Каква трябва да бъде икономическата политика на България – изобщо, и частна – спрямо съседните и държави? – СпБИД, кн. 4-5

Palarait 2000: Palarait, M. Primary Production in a Market for Luxury the Rose-Oil Trade of Bulgaria 1771-1941. – In: The Journal of European economic history, Rome.